

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**XV ƏSR OĞUZ ABİDƏSİ “CƏMŞİD VƏ XURŞİD”İN
LEKSİKASI**

İxtisas: 5710.01 – Türk dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Arzu Təfiq qızı İsgəndərzadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Qətibə Vaqif qızı Quliyeva

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
İlhami Yusif oğlu Cəfərov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Aygül Ağamusa qızı Hacıyeva

filologiya elmləri doktoru, dosent
Yadigar Vəli oğlu Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Zəmfira Musa qızı Əliyeva

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Qədim dövrlərdən bu günə qədər gəlib çatmış türkdilli yazılı abidələr həm türk millətinin mədəni irsini dərindən araşdırmaq, həm də türk dilinin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunu müqayisəli şəkildə tədqiq etmək üçün əvəzsiz mənbələrdir. Dil tarixi qaynaqlarının həm ayrı-ayrılıqda, həm də ümumtürk kontekstində müqayisəli şəkildə araşdırılması, türkoloji dilçiliyin tarixi aspektdən tədqiqində vacib meyarlardan biridir. Bu baxımdan, “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisi dövrünün dil xüsusiyyətlərini və lüğət tərkibini qoruyaraq müasir dövrə çatdıran, eyni zamanda oğuz türkcəsinin ortaq dil abidəsi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyan dəyərli bir abidədir. Oğuz türkcəsi istər keçdiyi tarixi inkişaf yolu, istərsə də zəngin ədəbi irsə malik olması baxımından özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. XIV əsr oğuz türkcəsinin ən böyük nümayəndələrindən biri kimi tanınan Tacəddin Əhmədinin sadə və axıcı türkcəsi, özünəməxsus üslubda qələmə aldığı əsərləri, eləcə də “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisi sadəcə XIV-XV əsrlərə deyil, özündən sonrakı dövrlərin dil abidələrinə də təsir etmişdir.

Əhmədi haqqında və əsərlərinin dili ilə bağlı Azərbaycan dilçiliyində geniş və əhatəli tədqiqat demək olar ki, yoxdur. Ümumiyyətlə türkologiyada ədibin “İskəndərnamə”, “Divan” və “Cəmsid və Xurşid” kimi türkcə irihəcmli əsərləri transfoneliterasiya edilərək sadəcə ədəbi yöndən araşdırılmışdır. Əsərin əlyazmasını ilk dəfə N.Sami Banarlı “İskəndərnamə” nüsxələrini tədqiq edərkən əldə etmiş və “Ahmedi Dâsitân-ı Tevârih-i Dasitâni Mülûk-i Ali Osman ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi”¹ məqaləsində elm aləminə tanıtmışdır. Abidənin yeganə əlyazması İstanbul Universiteti “Nadir əsərlər kitabxanası”, “Türkçə yazmalar” bölməsində 921 nömrə ilə qeydiyyatdadır. “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisi ilə bağlı ilk tədqiqat M.Akalın tərəfindən aparılmış və 1975-ci ildə əlyazmanın mətnini “Ahmedi Cemşid ü Hurşid”² adı ilə nəşr

¹ Banarlı, N.S. Ahmedi ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman // – İstanbul: Türkiyat Mecmuası, – 1939. №1, – s. 49-176.

² Ahmedi “Cemşid ü Hurşid”: (İnceleme – metin) / tərt.ed. M.Akalın. – Ankara: Sevinç, – 1975. – 413 s.

etmişdir. “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında əsasən Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” poetikasının davamı kimi qəbul edilmişdir. N.Araslı “Orta əsrlər türk şeirində Nizamidən iqtibaslar”³ adlı məqaləsində “Cəmsid və Xurşid”in adını çəkərək Əhmədinin Nizami ənənələrinin izlərindən faydalandığını yazmışdır.

“Cəmsid və Xurşid”in əlyazması üzərində aparılan tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, əsər hərəkəli nəsx xətti ilə yazılmışdır. Abidənin hərəkəli nəsx xətti ilə yazılması leksemlərin dəqiq oxunmasına şərait yaradır ki, bu da həm düzgün leksik-semantik təhlil aparmaq, həm də dövrün orfoqrafik qanunauyğunluqlarını öyrənməyimiz baxımından əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda abidənin həm qədim və orta əsrlər türkdilli abidələrlə, həm də müasir türk dilləri ilə ilk dəfə müqayisəli şəkildə tədqiqi türk dillərinin tarixi leksikasını daha dərinlən öyrənməyimiz üçün yeni cığır açır. Bu baxımdan, XV əsr oğuz türkcəsində yazılan “Cəmsid və Xurşid”in ilk dəfə paleoqrafik, qrafik və leksik xüsusiyyətlərinin tədqiqata cəlb olunması dissertasiyanın aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı XV əsr oğuz ədəbi dilinin nümunələrindən biri olan “Cəmsid və Xurşid” abidəsidir. Tədqiqat zamanı İstanbul Universiteti Nadir əsərlər kitabxanasında saxlanılan “Cəmsid və Xurşid” əsərinin yeganə nüsxəsinin⁴ faksimilindən istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin predmeti isə “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisinin leksikasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Tacəddin Əhmədinin “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisinin leksik xüsusiyyətlərini araşdırmaqla XV əsr oğuz türkcəsinin inkişafını tarixi aspektdən tədqiq etməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat prosesində bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Oğuz türkcəsinin Anadoluda ədəbi dil kimi formalaşmasını şərtləndirən ictimai-siyasi, mədəni mühiti təsvir etmək;

³ Araslı, N. Orta əsrlər türk şeirində Nizamidən iqtibaslar // – Bakı: Elmi əsərlər, 2016. №3(4), – s.23.

⁴ Ahmedi “Cəmsid ü Hurşid”. İstanbul Universiteti, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölmesi, – № 921.

- “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin tədqiqi tarixi və quruluşu haqqında məlumat vermək;

- “Cəmşid və Xurşid”in əlyazmasının elmi-poleoqrafik və qrafik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

- “Cəmşid və Xurşid”in leksikasını mənşə və işləklik baxımından təsnif etmək; ad, əlamət və hərəkət bildirən söz qrupları üzrə təhlil etmək;

- Abidənin dilindəki türkmənşəli arxaik leksikanı müəyyənləşdirmək; bu leksik vahidlərin digər türkdilli abidələrdə, müasir türk dillərində işlənmə dərəcəsini aydınlaşdırmaq;

- Abidənin dilindəki alınma sözləri mənşə baxımından təhlil etmək; bu leksik vahidlərin işlənmə xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, onların mənimsənilmə prosesini izləmək;

- Abidənin lüğət tərkibini tematik söz qrupları üzrə ümumiləşdirərək bölgü aparmaq;

- Abidənin lüğət tərkibindəki leksik-semantik söz qruplarını ayırmaq; mətn kontekstində sinonim, omonim və antonimlərin semantik-funksional, üslubi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

- Abidənin dilindəki ismi və feili sinonimlərlə ifadə olunmuş leksik vahidləri qruplaşdırmaq;

- Leksik-semantik və qrammatik omonimləri müəyyənləşdirərək onların müəyyən tarixi mərhələdə omonimlik xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- Adlardan və feillərdən ibarət mütləq antonimləri qruplaşdırmaq, nisbi-mətni antonimlərin üslubi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq;

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat, əsasən, müqayisəli-tarixi dilçilik metodu əsasında aparılmış, eyni zamanda statistik və təsviri metodlardan da istifadə edilmişdir. Müqayisəli-tarixi metod əsasında Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” əsərinin dili digər abidələrin dili ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmiş, həmçinin abidənin leksik tərkibi qədim və orta əsrlərə aid türkdilli abidələr, eləcə də bir sıra türk dilləri ilə sinxron və diaxron aspektdə araşdırılmışdır. “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin lüğət tərkibində yer almış sözlər mənşəyinə görə qruplaşdırılaraq təhlil edilərkən təsviri metod tətbiq

olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

- “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi ortaq dil abidəsi kimi Oğuz qrupu türk dillərinin tarixi inkişafı və leksik tərkibini öyrənmək baxımından olduqca dəyərli bir ədəbi qaynaqdır.

- XIV-XV əsr Azərbaycan türk dilinin inkişafında Suli Fəqih, Mustafa Zərir, Yusif Məddah, Qazı Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Əhməd Təbrizi, Xətai Təbrizi, Şah İsmayıl Xətai kimi şairlərlə yanaşı, Tacəddin İbrahim Əhmədinin də böyük rolu olmuşdur.

- Əsərin lüğət tərkibinin əsas hissəsini ümumişlək türk sözləri təşkil edir. Bu leksik vahidlər müasir türk dillərində ya eynilə, ya da kiçik fonetik fərqlərlə intensiv şəkildə işlənir.

- Abidənin milli mənşəli leksikasının bir hissəsini arxaizmlər təşkil edir. Qədim türk yazılı abidələrinin demək olar ki, hər birində işlənən bu leksemlər ədəbi dildə passivləşsə də dialektlərdə işləkliyini mühafizə etmişdir.

- Abidənin dilindəki alınma leksika dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq əsasən ərəb və fars dillərindən alınan sözlərdən ibarətdir. Əsərin dilində ərəb və farsmənşəli sözlərin intensiv işlənməsi həm klassik məsnəvi janrında yazılması ilə, həm də tərcümə əsər olması ilə də izah oluna bilər. Alınma leksikanın bir hissəsi fonetik cəhətdən türk dilinə uyğunlaşdırılaraq xəlqiləşdirilmiş, bir hissəsi isə arxaikləşərək sadəcə klassik əsərlərin dilində qalmışdır.

- “Cəmşid və Xurşid” abidəsinin lüğət tərkibinin tematik təsnifində həyatın bütün sahələrini əks etdirən sözlər XIV-XV əsr türk ictimai-mədəni həyatının güzgüsüdür. Bu leksik vahidlərin böyük bir hissəsi müasir türk dillərində işləkliyini mühafizə edir.

- Abidənin lüğət tərkibinin leksik-semantik tədqiqi bir sıra üslubi-funksional cəhətləri üzə çıxarır. Müxtəlif məqamlarda işlənən sinonim, omonim və antonimlər abidənin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə xidmət etməklə yanaşı, ümumxalq danışq dilinin ifadə imkanlarının gücünü də nümayiş etdirir.

- “Cəmşid və Xurşid”-in lüğət tərkibinin təhlili zamanı oğuz və qıpçaq ünsürlərinin paralelliyi təsbit olunmuşdur. Bu cür sinonimlik milli xalq dilinin leksik qatındakı tarixi ümumilikdən irəli gəlir.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilən belə leksik paralellik fərqli dil yaruslarında inkişaf prosesinin göstəricisi, eyni zamanda sözlərin bir-biri ilə mübarizə mərhələsi kimi izah oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada XIV-XV əsrlərin dil xüsusiyyətlərini, lüğət tərkibini, türk dilinin ifadə və üslub imkanlarını özündə əks etdirən “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin əlyazması və leksikası ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə tədqiq edilir. Abidənin dilində işlənən leksik vahidlərin təkcə Azərbaycan dilçiliyində deyil, türkoloji dilçilikdə də ilk dəfə sistemli və müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi tədqiqat işinin elmi yeniliyini təmin edir. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq “Cəmşid və Xurşid”-in lüğət tərkibində yer alan leksik vahidlər qədim və orta əsrlər türkdilli abidələrin dili, eyni zamanda müasir türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb edilir, qədim dil faktlarının müasir türk dillərində, eləcə də oğuz qrupu türk dillərindən olan Azərbaycan və türk ədəbi dilinin dialekt və şivələrində izləri araşdırılır, türkmənşəli leksik vahidlərin müasir türk dillərində işlənmə nisbəti müəyyən edilir, bəzi leksemlərin etimoloji izahına yer verilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.

Abidənin dili XIV-XV əsr Azərbaycan-türk dilinin və türkoloji dilçiliyin tarixi leksikasının müqayisəli tədqiqi baxımından yeni tədqiqatlar üçün dəyərli faktlarla zəngindir. Bu baxımdan tədqiqat işinin elmi-nəzəri əhəmiyyəti yüksəkdir. Dilin tarixi inkişafı boyunca baş verən leksik, semantik dəyişikliklərin izahı, orta əsrlər türkdilli yazılı abidələrin tədqiqi zamanı bu əsərdən istifadə edilə bilər. Tədqiqat işi türkoloji dilçiliyin, Azərbaycan ədəbi dil tarixinin, tarixi leksikologiyasının, türkdilli abidələrin, eyni zamanda klassik türk şairlərinin dil və üslublarının müqayisəli öyrənilməsində faydalı elmi qaynaqdır. Digər tərəfdən dissertasiya işindən ümumtürkoloji dilçiliyin tarixinə, tarixi leksikologiyaya aid dərəcə vəsaitlərinin, dissertasiyaların yazılmasında, lüğətlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda tədqiqatın nəzəri nəticələrindən magistrant, doktorant və dissertantlar elmi tədqiqatlarında faydalana bilərlər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi: Dissertasiya işinin əsas müddəaları və tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələr beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə (bazalarına) daxil olan dövrü

elmi nəşrlərdə və Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi məcmuələrdə dərc olunmuş, respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktik konfransların, simpoziumların materiallarında öz əksini tapmışdır. Ümumilikdə, mövzu ilə birbaşa əlaqədar olaraq ölkə daxilində 11, xaricdə 4 məqalə dərc edilmiş, 4-ü xaricdə olmaqla beynəlxalq konfranslarda 8, respublika konfranslarında isə 2 məruzə ilə çıxış edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiyanın mövzusu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurasında təsdiq edilmiş, koordinasiya şurasında qeydə alınmış, Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat və ixtisarlardan ibarətdir. Giriş – 6 səhifə (10,103), I fəsil – 34 (63,942) səhifə, II fəsil – 47 səhifə (80,286), III fəsil – 54 səhifə (95,960), nəticə – 3 səhifə (5,134), istifadə edilmiş ədəbiyyat – 20 səhifə (26,342), ixtisarlara – 4 səhifə (3,908), qısaltmalar – 2 (500) səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 172 səhifə – 256,513 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” bölməsində mövzunun işlənmə dərəcəsi, aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açıqlanır. Dissertasiyanın obyektı, predmeti, mənbəyi, metodoloji əsası, aprobeasiyası və tətbiqi, işin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və ümumi işarə sayı qeyd olunur.

Dissertasiyanın I fəslı “**Tacəddin Əhmədi və “Cəmsid və Xurşid” məsnəvisi**” adlanır. Üç paraqrafdan ibarət olan bu fəslin “**Oğuz türkcəsinin Anadoluda ədəbi dil kimi formalaşması**” adlanan birinci paraqrafında oğuz türkcəsinin Anadolu coğrafiyasında ədəbi dil kimi formalaşmasını təmin edən ictimai-siyasi şərtlərdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, XIII-XIV əsrlərdə bu

coğrafiyadakı digər dillərə qarşı üstünlük qazanan oğuz türkcəsi məhz Bəyliklər dövründə ədəbi dil səviyyəsinə yüksəlir. Əlbəttə ki, bu zəfərdə türk dilinin dövlət dili kimi istifadəsinə səy göstərən türkmən bəylərinin böyük payı olmuşdur. *“Səlcuqlu dövlətinin dağıntıları üzərində qurulan Anadolu bəyliklər dövrü türk dili əsasında yerli və milli bir ədəbi dilə keçid dövrüdür. Səlcuqlu dövründəki sadəcə xalqa faydalı olacaq əsərləri türk dilində yazmaq meylinə qarşı bu dövrdə türk dilini şüurlu olaraq ədəbi dil kimi formalaşdırmaq hədəfi var idi”*⁵. Türkmən bəylərinin türk dilinə önəm verməsi dövrün şair və yazıçıların türk dilində əsərlər yazmasına şərait yaratmış, türk dilinin Anadoludakı digər dilləri sıxışdırmasına səbəb olmuşdur. Bu şərtlər fonunda türk ədəbi dilində və türk mədəniyyətində yeni bir dövr başlayır və *“hələ XIII əsrdə İslam dünyasının üçüncü mədəniyyət dili”*⁶ kimi inkişafını təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Şərqi Anadoluda və ona həmsərhəd ərazilərdə yaranan türkdilli ədəbiyyatın tədqiqatlardan kənarda qalması ədəbi-bədii dilimizin tarixi inkişaf prosesinin izlənməsində natamamlıq yaradır. Bu mənada oğuz türkcəsinin ədəbi dil kimi normalaşmasının başa çatdığı bir dövrün məhsulu olan “Cəmşid və Xurşid”in dili aid olduğu dövrün lüğət tərkibini, leksik xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından kifayət qədər zəngin qaynaqdır.

I fəslin ikinci paragrafı **“Tacəddin Əhmədi və ədəbi kimliyi”** adlanır. Bu paragrafda Tacəddin Əhmədinin həyatı, ədəbi kimliyi və yaradıcılığı haqqında qısa şəkildə məlumat verilir. XIV əsrin ikinci yarısı və XV əsrin əvvəllərində yaşayan Əhmədi, bir tərəfdən Anadoluda bəyliklərin qurulmasına, digər tərəfdən isə Osmanlı imperiyasının yaranmasına şahidlik etmiş və eyni zamanda XIV-XV əsrlərin mütəfəkkir alimlərindən biri olmuşdur. T.Əhmədi *“qəzal, qəsidə və məsnəvi janrında yazdığı məhəbbət motivli*

⁵ Korkmaz, Z. Anadoluda Türk Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri // – Ankara: Türk Dili Üzerine Araştırmalar, – 1995. №.1, – s. 420.

⁶ Barthold, W. İslam Medeniyeti Tarihi / W.Barthold. – Ankara: Arısan, – 6.baskı. – 1984. – s. 68.

sənətkarlıq xüsusiyyətləri və ifadə tərzii əsrin digər şairlərindən üstün idi. Buna görə də, özündən sonra gələn Şeyxi, Xətiboğlu, Həyati, Müniri, Baki, Kamal Paşazadə kimi şairlər ondan rəğbətlə bəhs edirdilər”⁷. Əhmədi divanına daxil olan şeirlərində, məsnəvilərinə əlavə etdiyi qəsidə və qəzəllərində farsdilli şeir məktəbinin ədəbi sənətini əks etdirməklə yanaşı, türk ədəbiyyatının bədii-estetik inceliklərini, türk dilinin ifadə gücünü də nümayiş etdirmişdir.

Dissertasiyanın I fəslinin **“Cəmşid və Xurşid”in tədqiqi tarixi və quruluşu**” adlanan III paragrafında abidə haqqında ilk məlumat verən qaynaqlardan, əsərin janrından və quruluşundan bəhs edilir. Bildirilir ki, abidə haqqında ilk məlumat XVI əsr Osmanlı təzkirəçisi Sahi bəyin Anadolu coğrafiyasında yazılan ilk şairlər təzkirəsi hesab edilən “Həşt behişt” adlı əsərində verilmişdir⁸. Əsər İran şairi Salman Savəcinin 1361-ci ildə qələmə aldığı eyniadlı əsərinin təsiri ilə yazılmışdır. Lakin Əhmədi obrazların dilindən nəql edilən müxtəlif mövzulardakı qəzəl və qəsidələrlə, şifahi xalq dastanlarından əlavə etdiyi motivlərlə əsərin dilini zənginləşdirərək, bəsit bir tərcümə olmaqdan qurtarmış, yeni bir poetik nümunə ərsəyə gətirmişdir.

I fəslin IV paragrafı **“Cəmşid və Xurşid”in əlyazmasının elmi-paleoqrafik və qrafik xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu paragrafda “Cəmşid və Xurşid”in yeganə əlyazmasının elmi-paleoqrafik və qrafik xüsusiyyətləri tədqiq edilir, abidənin dilində təzahür edən fonetik hadisələr və xüsusən də fonetik əvəzlənmələrdən bəhs olunur.

Əlyazmanın daxil olduğu kitab tünd qəhvəyi rəngli meşin cildlidir. İlk səhifə boşdur. Sol hissənin ortasında “Kitabi-İsgəndərnamə bir kitab dəxi Cəmşidnamə” yazısı yer alır. Kitab ümumi olaraq 115 vərəqdən ibarətdir. Bunun 74b vərəqinə qədər olan hissəsində “İsgəndərnamə” məsnəvisi mövcuddur. “Cəmşid və Xurşid” isə 76b və 116b vərəqləri arasında yer alır. Əlyazma

⁷ Timur, K. Şair Ahmedi // – Kütahya: Sosial Bilimler Dergisi, – 2000. № 4, – s.248.

⁸ Sehi Beg. Həşt Bihəşt / haz. H.İpekten, G.Kut, M.İsen və b. – Ankara: Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları, – 2017. – s.70.

hərəkəli, səliqəli nəsx xətti ilə yazılmış, sait səslər həm hərəkə, həm də “əlif”, “vav”, “hə”, “yə” qrafemləri ilə göstərilmişdir.

Orta əsrlərə aid türkdilli abidələrin hər birində diqqəti çəkən məqamlardan biri fonetik-imla quruluşunda qeyri-sabitliyin özünü göstərməsidir⁹. Orta əsrlərə aid abidələrin dilində özünü göstərən orfoqrafik sabitsizlik “Cəmsid və Xurşid”in dilində də mövcuddur. Fikrimizcə, yazıda bu tip imla çeşidliliyi ədəbi dil faktı ilə şifahi dilin yazıdakı paralelliyindən, imla qaydalarında bəzi tərəddüdlərin olmasından, şairlərin xalq danışığı dilinin təsirindən ayrıla bilməməsindən irəli gəlirdi. Və əlbəttə ki, ədəbi dil normalarının tam olaraq sabitləşmədiyi bir dövrdə sözlərin çoxvariantlı formalarının müşahidə edilməsi təbii bir hal idi. Eyni sözlərin müxtəlif məqamlarda fərqli imlalarda yazılmasını onların bir-birilə mübarizəsi kimi də qiymətləndirmək olar. Zaman keçdikcə onlardan biri ədəbi dildə sabitləşərkən digəri işləkliyini itirərək passiv fonda keçmişdir. On əsr əvvəl istifadə edilən Anadolu oğuz türkcəsində bu cür fonetik paralelizm təbii idi. Çünki yeni yaranan oğuzca əsaslı yazı dili əslində norma halını almaq, ədəbi dil olmaq üçün mübarizə aparırdı.

Dissertasiyanın II fəslı **“XV əsr oğuz abidəsi “Cəmsid və Xurşid”in lüğət tərkibi”** adlanır. İki paraqraftan və dörd bənddən ibarət olan bu fəsildə “Cəmsid və Xurşid”in türkmənşəli ümumişlək və arxaik leksikası, alınma leksikası qədim və orta əsrlər türkdilli abidələrin dili, eyni zamanda bir sıra müasir türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilir.

II fəslin **“Cəmsid və Xurşid”in dilində türkmənşəli leksika**” adlanan I paraqrafı iki bənddən ibarətdir. Bu paraqrafta abidənin lüğət tərkibindəki türkmənşəli ümumişlək və arxaik leksika təhlil edilir, arxaik leksik vahidlərin türkdilli abidələrin dilindəki formaları, müasir türk dillərində, dialekt və şivələrdə işlənmə səviyyəsi araşdırılır.

⁹ Наджип, Э.Н. Кыпчакско-огузский литературный язык Мамлюкского Египта / Э.Н. Наджип. – Москва: АДД, – 1965. – с. 39; Наджип, Э.Н. Тюркоязычный памятник XIV в. «Гулистан» Сайфа Саран и его язык / Э.Н. Наджип. – Алма-Ата: Наука Казах. отделение, – ч. I-II. – 1975. – 210 с.

Dissertasiyada zəruri, həyati anlayışları ifadə edən və insan fəaliyyətinin demək olar ki, bir çox sahəsini əhatə edən türkmənşəli ümumişlək leksik vahidlər ad və iş, hal, hərəkət bildirən sözlər şəklində qruplaşdırılmışdır. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, abidənin türkmənşəli leksikası müasir türk dillərinin əsas lüğət fondunu özündə əks etdirir: Ad bildirən sözlər: *ağız, ağrı, ana, ata, ay, balıq, barmaq, baş, boy, çəki, çiçək, çul, dam, damla, dəyirman, dəniz*; əlamət bildirən sözlər: *acı, aq “ağ”, bol, boş, böyük, dəri, diri, dolu, gənc, gərəkli, gizli, quru* və s.; İş, hal və hərəkət bildirən türkmənşəli ümumişlək sözlər: *aç-, ağla-, al-, bağla-, baq- “bax”, başla-, bat-, çap-, çək-, di- “de”, dinlə-, dilə-, diril-, keç-, gey-, gəl-, gəz-, iç-, qal-, qoy-, qaç-, öp-, saç-, sev-, sına-, suvar-, uç-, uzan-, yanıl-, yapış-, yaşar-* və s.

Abidənin lüğət tərkibində türkmənşəli sözlər arasında iş, hal-hərəkət bildirən sözlər ən fəal işlənən söz qruplarından biridir. Bu leksik vahidlər dilin tarixi inkişafı boyunca saflığını qoruyaraq müasir türk dillərinin lüğət fondunda mühüm yer tutur¹⁰. “Cəmşid və Xurşid”in leksikasında işlənən türkmənşəli sözlərin bir hissəsi heç bir fonetik dəyişikliyə məruz qalmadan və ya cüzi fonetik fərqlərlə leksik mənalarını qoruyaraq sadəcə oğuz qrupu türk dillərində deyil, digər türk dillərinin də leksik bazanın əsasını təşkil edir.

Abidənin dilindəki arxaik leksik vahidlər “Ad qrupuna aid olan arxaizmlər” və “Hal-hərəkət bildirən arxaizmlər” başlıqları altında qruplaşdırılmışdır. Bu arxaizmlər türkdilli yazılı abidələr, oğuz qrupu türk dilləri ilə və bəzi digər müasir türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir. Təhlillər göstərir ki, bu leksik vahidlərdə arxaikləşmə dərəcəsi eyni səviyyədə getməmişdir. Onların bir qismi ədəbi dildə işləkliyini tamamilə itirərək istifadədən qalmış, qismən dialekt və şivələrdə tarixi izlərini mühafizə etmişdir. Bir qismi isə fonetik tərkibini qorusa da, semantik cəhətdən fərqli mənə qazanmışdır¹¹. Bu baxımdan abidənin dilində təsbit edilən arxaik

¹⁰ İskenderzadə, A. Lexicon of Turkic origin in “Jamshid and Khurshid” masnavi’s language // – Tashkent: Sharq Mash’ali, – 2022. – № 2, – p.61.

¹¹ İskenderzadə, A. Study Of Turkic-Origin Archaic Lexical Units In The Lexicon Of The “Jamshid And Khurshid” Monument // – Oslo: Norwegian Journal of

adlar “leksik arxaizmlər” və “semantik arxaizmlər” şəklində iki qrupa ayrılaraq tədqiqata cəlb edilmişdir. Leksik arxaizmlər: *altun, arı, börk, kəndi, qutlu, ök, sayru, suç, taşra, ulu, yig, yavuz* və s.

Börk “papaq”: “*Dəri börki başuna ol urupdur*” [CX, 1608].

Abidənin dilində sadəcə bir dəfə işlənən bu leksik vahid qədim türk sözüdür və DLT-də *börk / bürük / bürük* fonovariantında “başlıq, papaq” semantikasında göstərilmişdir¹².

Maraqlıdır ki, eyni semantik məzmununda Azərbaycan ədəbi dilinin dialektlərində qeydə alınmayan bu söz Xanlar dialektində “*araba təkərində dəndənənin keçdiyi qövşəkilli ağaç.- Bir təkərdə altı börk olur*”¹³ semantikasında işlənir. Bu qədim leksik vahid bir neçə türk dilində kiçik fonetik fərqlərlə mühafizə edilmişdir: *börük* qaz., qırğ., *bürek* tat., *börk* xak.

Yavuz “sərt, amansız, qəddar, yaman, pis”: “*Yavuzdur iş bəlayı can u tendir*” [CX, 555]; “*Eyü adumuzu yavuz idəvüz*” [CX, 1468].

Bu söz DLT-də “*pis, yaman*” mənasında *yavuz / yafuz / yavız* fonovariantlarında göstərilmişdir¹⁴. DTS-də “*pis, səfil*”¹⁵ semantikasında qeyd edilən bu sözü C.E.Malov qədim abidələrin dilində *javuz / jabuz / javyz* fonovariantlarda və “*şər, pis*” semantikasında göstərir¹⁶. Qeyd edək ki, Orxon-Yenisey abidələrinin

development of the International Science, – 2025. – № 2, 147, – p. 60.

¹² Kaşgarlı, M. *Divanü Lügät-it-Türk*” Tercümesi: [4 ciltte] / tərc. ed. və nəşrə haz. B.Atalay. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – c. 1. – 1985, – s.349; Kaşgarlı, M. *Divanü Lügät-it-Türk*” Tercümesi: [4 ciltte] / tərc. ed. və nəşrə haz. B.Atalay. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – c. 4. – 1986, – s.108.

¹³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti [2 cildə] / tərt. ed. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. – Ankara: Kılıçaslan Matbaacılık Ltd, – c. 1. A-L. – 1999. – s.61

¹⁴ Kaşgarlı, M. *Divanü Lügät-it-Türk*” Tercümesi: [4 ciltte] / tərc. ed. və nəşrə haz. B.Atalay. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – c. 4. – 1986. – s. 762

¹⁵ Древнетюркский словарь / В.М.Наделяев (и др.). – Ленинград: Наука, – 1969. – с. 250

¹⁶ Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности: тексты и исследования / С.Е. Малов. – Москва: АН СССР, – 1951, – с. 387

dilində “pis” mənasında *yabız*, “pis”, “pislik”, “nifaq” mənasında isə *yablak* sözü qarşımıza çıxır¹⁷.

Maraqlıdır ki, müasir türk dilinin dialektlərində *yavuz* / *yavız* / *yaviz* fonovariantlarında rast gəlinən bu leksem qeyd etdiyimiz mənalara tamamilə əks mənada “yaxşı, gözəl, yaxşı xasiyyətli”, “igid, mərd”, “bacarıqlı, çalışqan”¹⁸ mənalarında işlənir. Statistik olaraq qeyd etmək olar ki, “Cəmşid və Xurşid”-in dilində iyirmi yeddi dəfə *yavuz* fonovariantında və “pis, qəddar, yaman” semantikalarında işlənmişdir.

Yig “yaxşı”, “daha yaxşı”: *Adundan yig durur anın cəməli* [CX, 916].

M.Kaşğarının “Divan”-ında “*bir şeyin başqa bir şeydən üstünlüyü*”, “*yaxşı*”, “*xeyirli*” mənasında *yeg* formasında qeyd edilən¹⁹ bu söz orta əsrlər türkdilli abidələrin dilində *yeğrek* / *yeğirek* / *yiğirek* / *yiğrek* kimi bir sıra fonetik variantlarda qarşımıza çıxır. “Cəmşid və Xurşid”-in dilində sadəcə *yig* fonovariantında işlənmişdir. Müasir türk dilinin dialekt və şivələrində “*yaxşı, daha yaxşı*” mənalarında *yeg* fonovariantında mühafizə edilmişdir²⁰. Azərbaycan dilinin Gədəbəy, Göyçay, İmişli, Cəbrayıl, Meğri, Şamaxı, Tərtər, Xanlar və Naxçıvan dialektlərində *yey* fonovariantında tarixi semantikasında işlənir²¹.

“Cəmşid və Xurşid”-in leksikasında arxaik sözlərin bir hissəsi semantik arxaizmlərdən ibarətdir: *aş, ər, kişi, oğlan, yemiş* və s.

Oğlan “uşaq, övlad”: “*Qız oğlanının u atan Şah Qeysər*” [CX, 2493].

¹⁷ Tekin, T. Orhon Yazıtları / T.Tekin. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, – 1988. – s. 113

¹⁸ Türkiyə’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü [12 ciltte] / yön. Ö.A.Aksoy, haz. E.Vardarlı. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, – c. 10. S-T. – 2. Baskı. – 1993. – s.4208.

¹⁹ Kaşğari, M. Divanü-Lügat-it-Türk: [4 cildə] / tərc. ed. və nəşrə haz. R.B.Əskər. – Bakı: Ozan, – c.4. – 2006. – s.146.

²⁰ Türkiyə’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü [12 ciltte] / yön. Ö.A.Aksoy, haz. E.Vardarlı. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, – c. 11. U-Z. – 2. Baskı. – 1993. – s. 4228.

²¹ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti A-Z. / – Bakı:Şərq-Qərb, – 2007. – s. 549.

Məna daralması nəticəsində “övlad” mənası müasir Azərbaycan ədəbi dilində arxaikləşən bu leksik vahid “*1.kişi cinsindən olan uşaq, 2.həddi bülüğa çatmış, lakin hələ evlənməmiş gənc*” mənasında işləkliyini qoruyur.

Oğlan sözü kiçik fonetik fərqlərlə digər müasir türk dillərində də “erkək övlad”, “gənc” mənasında işlənir: oğlan *tür.*, *türk.*, oğlan *qaz.*, oğultay *uyğ.*, oğlân *özb.*, ulan *K.tat.*, *başq.*, *qaz.*, ūlan *tel.*, ōlan *şor.*

Yimış “meyvə, məhsul, bar”: “*Yimış idi həmin anın qidası / Kimün gidər yimış ilə ədası* [CX, 1714]; *Kişi ki anın qidası ola yimış*” [CX, 1715]. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində semantik daralma nəticəsində sadəcə şirin bostan bitkilərindən biri olan “*qovun*” mənasında istifadə edilən bu leksem qədim və orta əsrlər yazılı abidələrin dilində *yemiş* / *yimış* fonovariantlarında yuxarıda qeyd etdiyimiz mənalarda işlək olmuşdur. Bu leksik vahid Dərbənd, Tabasaran dialektlərində “*meyvə*” semantikasında günümüzdə də işlənir: “*Alma teregin kəsdim, yemiş vermiyədi (Dərbənd)*”²².

Azərbaycan və müasir türk dilində “*meyvə*” semantikasi arxaikləşən bu leksik vahid müasir türkmən dilində iymiş “*meyvə*”, iymişli “*bağ*”²³ mənasında işlənir. Bundan başqa, digər türk dillərində *jemiş* “*meyvə*” *qaz.*, *q.qalp.*, jemişter *qırğ.*, emiş “*meyvə*” *K.tat.*, yemiş “*yemək, yeyəcək*” *özb.*, yemiş “*yemək*” *Alt.*, çimis “*yem, yemək*” *tuv.*, imes “*toxum*” *xak.*, çimis “*yem, toxum*” *şor.* mənalarında işləkliyini qorumuşdur. “*Cəmşid və Xurşid*”in dilində üç dəfə işlənən bu söz sadəcə *yimış* fonovariantında yazılmışdır.

“*Cəmşid və Xurşid*”in dilində türkmənşəli iş, hal-hərəkət bildiren sözlər geniş yer tutur. Bu feillərin içində tədricən unudularaq sadəcə yazılı dil abidələrinin yaddaşına həkk olunan, Azərbaycan ədəbi dili üçün artıq arxaik hesab olunan və ya bu gün fərqli mənalar kəsb edən leksik vahidlərin sayı kifayət qədərdir. Leksik arxaizmlər: *Aymaq/ayıtmaq* “*söyləmək, demək*”, *ilətmək* “*çatdırmaq, yetirmək, aparmaq*”, *irmək, irişmək* “*gəlmək, çatmaq, yetişmək, uğramaq,*

²² Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti / – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 547.

²³ Туркменско – русский словарь (Туркмече – русча созлук) / – Москва: Советская энциклопедия, – 1968. – с. 348.

qarşılamaq”, *taña qalmaq* “təccüblənmək, heyrətlənmək”, *ilətmək* “çatdırmaq, aparmaq, yetirmək”, *oñarmaq* “sağalmaq, yaxşılaşmaq”, *ulaşmaq* “çatmaq, yetişmək, qovuşmaq”, *varmaq* “getmək”; Semantik arxaizmlər: *Çalmaq* “vurmaq”, dirilmək “*ömür sürmək, yaşamaq*”, *dəpmək / təpmək* “hücum etmək, vurmaq” və s.

Ünsiyyət səviyyəsində funksionallığının azalması və sinonimlərinin yaranması nəticəsində bu qədim sözlər tədricən istifadədən düşərək köhnəlmiş sözlər sırasına daxil olmuşdur. Abidənin dilində türk dilinin saflığını özündə ehtiva edən sözlərin əsasını feillər təşkil edir. Qeyd edək ki, dilin arxaik fonduna keçən feillər istisna olmaqla, “Cəmşid və Xurşid”in lüğət tərkibində yer alan feillərin hər biri müasir türk dillərində aktiv şəkildə işlənir.

II fəslin ikinci paragrafı “**Alınma leksika**” adlanır. Bu paragraf “**Ərəbmənşəli alınma leksika**” və “**Farsmənşəli alınma leksika**” adlı iki bənddən ibarətdir. Türklərin çox geniş ərazilərə yayılmalarını, mədəni təsirlənmələrini, bir çox millətlərlə qarşılıqlı münasibətlərini nəzərə alsaq, türk dillərindən digər dillərə yetərli miqdarda söz daxil olduğu kimi, bu dillərdən də kifayət qədər kəlmənin qəbulu təbiidir. XII-XV əsrlərdə dövlət dili səviyyəsinə qədər yüksələn oğuz türkcəsində ərəb və fars dilləri alınma sözlərin mənbəyi olaraq ilk sırada yer alırdı. “*Bu dövrdəki bədii əsərlərin, dini və ya elmi əsərlərin dilində ərəb və fars dillərindən keçmə sözlər lüğət tərkibi içərisində çoxluğu təşkil etmişdir*”²⁴. “Cəmşid və Xurşid” abidəsinin dilində dövrün dil, mədəniyyət və siyasi-ictimai şəraiti kontekstində lüğət tərkibindəki alınma leksikaya nəzər saldıqda ərəbmənşəli və farsmənşəli leksik vahidlərin üstünlük təşkil etdiyini müşahidə edirik. Abidənin dilində XIV-XV əsr ədəbi dil mühitində işlək olan, cəmiyyət tərəfindən rahatlıqla başa düşülən və müasir dövrə qədər işləkliyini mühafizə edən ərəbmənşəli sözlər (*ad, adət, adam, afət, aləm, amal, alim, eşq, əhd “and içmək, söz vermək”, əhsən, əhval, əks, əsa, fələk “göy üzü, səma”, fitnə, cəhd, cəhənnəm, xalq, xalqa, xəzinə, nur, xəbər, inam, işarət, aql “ağıl”,*

²⁴ Dəmirçizadə, Ə.M. Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları / Ə.M. Dəmirçizadə, – Bakı: Qızıl Şərq, – 1958. – s. 35.

istiqlamət, tərtib, vacib, vücud, təslim, mülk, zülmət və s.) ilə yanaşı, orta əsrlər üçün anlaşılan olsa da, artıq istifadədən qalaraq sadəcə klassik əsərlərin lüğət tərkibində yaşayan ərəbmənşəli (*abd* “qul, kölə, xadimə”, *adl* “ədalət”, *asel* “bal”, *fərş* “yer üzü”, *fərraş* “xidmətçi”, *ittisal* “birləşmə, yaxınlıq, yan-yana gəlmə”, *məllah* “gəmiçi, kapitan”, *məva* “sığınacaq yer, yurd”, *məvfur* “çox, bol”, *məvc* “dalğa”, *məzaq* “zövq, dad, ləzzət”, *munis* “cana yaxın, dost”, *visaq* “əlaqə, bağ, andlaşma” və s.) alınmalar kifayət qədərdir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, orta əsrlərdə klassik üslubda yazılan əsərlərin dilində farsmənşəli alınmaların üstünlük təşkil etməsində fars dilindən edilən tərcümələrin böyük payı olmuşdur. Orta əsrlərdə yazılan digər türkdilli abidələrin dilində olduğu kimi, “Cəmşid və Xurşid”in dilində də farsmənşəli alınmalar üslubi-poetik əhəmiyyət daşıyır. Abidənin dilində işlənən farsmənşəli alınmaların bir hissəsi (*agah, ahəng, axır, avaz, azad, bağ, baha, bəxş, bəxt, bənd, betər, can, çarə, çamən, çeşmə, çinar, çətir* “çadır, kölgəlik”, *dost, düşmən, gül, həmişə, xoş, keşiş, meydan, nazik, pak, pərişan*) türk dillərində vətəndaşlıq qazanaraq ümumişlək sözlərə çevrilmiş, bir hissəsi isə (*əxtər* “ulduz”, *afərinis* “yaradılış, bütün məxluqlar”, *afitab* “günəş”, *asuman* “göy üzü”, *bad* “külək, yel”, *berg* “yarpaq”, *cavidan* “ədəbi, daimi”, *çeng* “əl, pəncə, dik tutularaq çalınan musiqi aləti”, *fərhəng* “elm, hünər, mərifət”, *giryən* “ağlayıcı, ağlayan”, *xak* “yer, zəmin, torpaq”, *xakisar* “pərişan”, *xursənd* “qənaətcil, qismətinə razı olan”, *keşti* “gəmi”, *ləb* “dodaq”, *madər* “ana”, *mah* “ay”, *manənd* “oxşar, kimi, tay”, *mar* “ilan”, *mey, pay* “ayaq”, *pənd* “nəsihət, öyüd”) sonrakı mərhələdə tədricən istifadədən qalmış və dili tərk etmişdir.

Abidənin dilində ərəb və farsmənşəli sözlərin türkmənşəli “qılmaq”, “urmaq”, “irmək” kimi köməkçi feillərlə birləşməsilə yaranan tərkibi feillər geniş işlənir: *Ki anı bilüp anə qılır sücudu* [CX, 88]; *Ki oñula anə ısq urduğı yarə* [CX, 890]; *Məlik canına irdi ısqdan cuş* [CX, 1214] və s.

Dövrün ictimai-siyasi, mədəni mühitinin kontekstində təhlil edilən “Cəmşid və Xurşid” əsərinin lüğət tərkibində işlənən alınma sözlərin mənşə baxımından tədqiqi göstərir ki, ədəbi əlaqələr,

ictimai-siyasi hadisələrin təsiri ilə farsmənşəli, islam dininin təsiri ilə ərəbmənşəli terminlər türk dilinə daxil olmuşdur. Abidənin dilində işlənən və dövrün digər türkdilli abidələri üçün ortaq olan alınma leksikanın bir hissəsi xalq dilinə nüfuz etdiyi üçün sadə xalq arasında da asanlıqla başa düşülür, türk dillərinin əsas lüğət fonduna daxil olaraq “vətəndaşlıq hüququ” qazanır və müasir türk ədəbi dillərində öz işləkliyini mühafizə edir. Alınma leksik vahidlərin bir hissəsi isə sadəcə klassik ədəbi nümunələrin dilində qalmış, tədricən milli sözlərlə əvəz edilərək istifadədən çıxmışdır.

Dissertasiya işinin III fəslı “**Cəmşid və Xurşid**” abidəsinin **leksik-semantik xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu fəsil iki paraqrafdan ibarətdir: 1. “**Tematik söz qrupları**”; 2. “**Leksik-semantik söz qrupları**”.

III fəslin “**Tematik söz qrupları**” adlanan birinci paraqrafında “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin leksik bazası tematik qruplara bölünərək türkdilli abidələr və bir sıra müasir türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

XV əsr oğuz abidəsi olan “Cəmşid və Xurşid”in lüğət tərkibi çeşidli mənə sahələrini əhatə edən sözlərlə zəngin olması baxımından əhəmiyyətli bir qaynaqdır. Əsər aid olduğu dövrün dil xüsusiyyətləri ilə yanaşı, siyasi, ictimai, mədəni, dini dünyagörüşünü, bir sözlə, həyatın bütün sahələrini özündə əks etdirən lüğət fonduna sahibdir. Bu sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

“Heyvan və quş adlarını bildirən sözlər”: *Qoyun, at, tavar* “davar”, *estər* “qatır”, *naqa* “dişi dəvə”, *it*, *çətük* “pişik”, *balıq, tazi* “ov iti”, *arslan* “aslan”, *geyik, fil, qurd* “canavar”, *gürg* “qurd, canavar”, *rubəh* “tülkü”, *bəbr* “bəbir”, *şir, pələng, yılan* “ılan”, *vaşaq, bülbül, əndəlib, çəkavək* “torəğay quşu”, *xüffəş* “gecə quşu, yarasa”, *bum* “bayquş”, *tuti* “tutuquşu”, *tavus* “tovuz quşu”, *dürrac* “turac” və s.; “Bitki adlarını bildirən sözlər”: *bənəfşə, gül, lələ, süsən, sünbül, nilufər, nərgis, nəsrin, yasəmən, qərənfil, ərğavan* “ərquvan”, *reyhan, qamış, sərv, tubi, çənar* “çinar”, *söğüd* “söyüd”, *şam, alma, amrud* “armud”, *əncir, pistə* “fıstıq”, *xurma* və s.; “Somatik leksika”: *əl, baş, yüz, göz, alın, yürək, bağır, boyun, bud, dil, diş, diz, tudaq* “dodaq”, *didar* “üz, sifət”, *zülfi, cigər, rüxsar*

“yanaq, çənə üz”, zənəxdən “çənə”, sər “baş”, leb “dodaq” və s.; “Dini anlayış bildirən söz qrupları”: İlahi, hicab, tövhid, uçmaq, hidayət, fəzl, Xüda, mücahid (İslam adına döyüşən kimsə), cənnət, məscid, sücud, rəhmət, afərinis (yaradılış, xilqət), övliya, ənbıya, xüdəvənd, haqq, nəbi, ümmət; “Hərbi termin və silah adlarını bildirən sözlər”: gürz, qılıç “qılinc”, şəmşir “qılinc”, tig “qılinc”, miğfər “dəbilqə”, nızə, xançər “xəncər”, sünü “süngü, nızə” oq “ox”, dəmrən “oxun ucuna keçirilən dəmir”; “Musiqi və çalğı alətlərini bildirən sözlər”: saz, ərqanun “kanon”, ud, çəng, zurna, dəf, ney, tanbur “telli bir saz”, rəbab “gövdəsi Hindistan cəvizi qabığından düzəldilmiş uzun saplı saz”, nəva “səs, nəğmə, ahəng”, nəğmə; “Sənət və peşə adları bildirən sözlər”: təbib “həkim”, müğənni, nəvəgər “xanəndə”, muabbir “yuxu yozan”, mütrib “müğənni”, nəqqaş, saqi, nəvasaz “çalğıçı, musiqiçi”, qəssab, tacir, bağban, bəzərgan “tacir”, pasuban “gözetçi”, pərəstar “xidmətçi”; “İctimai-siyasi quruluşla bağlı sözlər”: padşah, şah, sultan, xaquq “xaqan”, şəhriyar “hökmdar, padşah”, məlik, taxt, bəy, məlikzadə, şahzadə, xan, vəzir, kəndxuda, xalq, xidmətkar, qul-qaravaş, qulam, kənizək; “Mifik varlıqların adlarını bildirən sözlər”: əjdaha, div, pəri, huri, dahhak “zəhhak”, simurq; “Məişət əşyalarını bildirən sözlər”: başmaq, börk, tas “metal qab”, taxta, həvdəc “dəvənin belinə qoyulan, qadınlara aid səbət”, dulab “su və ya heyvan ilə döndürülən çarx”, sikkə; “Məkan anlayışı bildirən sözlər”: içəri “içəri”, ıraq / ırax “kənar, uzaq”, şəhr “şəhər”, köy “kənd”, il “el, ölkə, yurd”, Qudüs “Qüds”, Bağdat, Mısır “Misir”, Şam, Çin, İraq, İsfahan, Hindustan “Hindistan”, Bərbər, Xita, Xoten “Xotan”; “Cəhət, istiqamət bildirən sözlər”: gərb “qərb”, şərq, məğarib “günəşin batdığı tərəflər, qərb”, məşariq “günəşin doğduğu tərəflər, şərq tərəf”; “Şəxs adlarını bildirən sözlər”: Cəmşid (Çin hökmdarının oğlu) Xurşid (Rum Qeysərinin qızı), Fağfur (Çin hökmdarı / Cəmşidin atası), Hümayin (Cəmşidin anası), Qeysər (Rum ölkəsinin hökmdarı / Xurşidin atası), Əfsər (Xurşidin anası), Mihrab, Şadi (Şam ölkəsinin şahzadəsi), Mihrac (Şam ölkəsinin padşahı), Kətayun (Xurşidin dayəsi), Banu, Temur “Teymur”, Çingiz

xan, Arqun, Qazan, Hallac “Mənsur Həllac”, İskəndər, Əyyub, Musi “Musa”, İsa və s.

“Cəməşid və Xurşid”in dilində də şəxs adları və məkan bildiren adlar müxtəlif rəngarəng səhnələrin təsvirində əsərin ideya və bədii təsvir gücünü artırmaq, fikri daha təsirli ifadə etmək məqsədilə üslubi-poetik fiqur kimi işlənir.

III fəslin **“Leksik-semantik söz qrupları”** adlanan ikinci paraqrafında sözlər leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırılmış və sinonimlər, omonimlər və antonimlər başlıqları altında tədqiq edilmişdir.

Əhmədi əsərdə müxtəlif emosiyaları, hadisələri daha qüvvətli təsvir etmək, təkrarlardan yayınmaq, ekspressivliyi gücləndirmək üçün adlardan və feillərdən ibarət sinonimlərdən bol-bol istifadə etmişdir. Abidənin dilindəki ad bildiren sinonimlər hər iki tərəfi türkmənşəli sözlərdən ibarət olan (*yiğid/ər, sağ/diri, eyü/yig*), həm türk, həm də alınma mənşəli sözlərdən ibarət olan (*ayaq / badə / piyalə / qədəh / cam / sağar, ay / mah / qəmər, baş / sər / qafa, dəniz / dərya / bəhr, dodaq / ləb, gəmi / kəşt, ərmağan / hədiyyə*), bütün tərəfləri alınma adlardan ibarət olanlar (*aləm / dünya / cahan, əğyar / düşmən, qəm / qüssə, tər / təzə, mey / şərab, saray / qasr /imarət*) şəklində qruplaşdırılmışdır.

Ərmağan // hədiyyə. *İlətdi ərmağanu Şah Qeysər* [CX, 2012].

M.Kaşğari “qohumlara verilən pay” mənasında və *armagan* şəklində qeyd etdiyi bu sözün oğuzca olduğunu yazır²⁵. Bundan başqa, *yarmakan* fonovariantında qarşımıza çıxan bu leksik vahidin ekvivalenti olaraq *amuç* “qənimətdən verilən pay”²⁶, *belek* “qonağın qohumlara gətirdiyi ərməğan, bir yerdən başqa yerə göndərilən ərməğan”²⁷ mənaları qeyd olunur. G.Klauson armağan/yarmağan fonovariantlarında fars dilində mövcud olduğunu, qədim oğuz

²⁵ Kaşğarlı, M. *Divanü Lügat-it-Türk*” Tercümesi: [4 cildə] / tərc. ed. və nəşrə haz. B.Atalay. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – c. 4. – 1986, – s. 36.

²⁶ Yəne orada, – s.23.

²⁷ Yəne orada, – s.81.

türkcəsinə fars dilindən daxil olduğunu qeyd edir²⁸. G.Dörfer isə bu sözün türkcədən bulgar, serb kimi balkan dillərinə və ərəb dilinə keçdiyini yazır²⁹. Qeyd edək ki, qədim türkcədə “pul” mənasında *yarmak*³⁰, orta əsrlər qıpçaq mətnlərində “dirhəm, gümüş pul” mənalarda *yarmak/yarmuk*³¹ sözlərinin işləndiyi məlumdur. DLT-də *yarmak* “pul” və bu sözdən əmələ gələn *yarmaklan* “pul sahibi olmaq” sözü də qeyd edilir³². Bu fakta əsasən deyə bilərik ki, *ərmağan* sözü türkmənşəli (*y*)*armak* sözü ilə “gücləndirmə, çoxluq” mənası bildirən -an şəkilçisinin³³ birləşməsindən yaranmış, fars dilinə də məhz türk dilindən keçmişdir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində *ərmağan*³⁴ şəklində işləkliyini qoruyan bu leksem müasir türk ədəbi dilində *ərmağan*³⁵, müasir özbək dilində *armuğan*³⁶ fonovariantında istifadə edilir.

Qeyd edək ki, “Cəmşid və Xurşid”in lüğət tərkibinə baxdığımız zaman tərəfləri türk və alınma mənşəli adlardan ibarət sinonim cərgələrin üstünlük təşkil etdiyini müşahidə edirik.

²⁸ Clauson, G. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish / G. Clauson. – Oxford: Clarendon Press, – 1972. – p. 232.

²⁹ Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen (alif bis tā) [in 4 Bänden] / G. Doerfer. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, – Band II. – 1965, – p. 45-46.

³⁰ Caferoğlu, A. Eski Uygur Türkçesi sözlüğü / A. Caferoğlu. – İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, – 1968, – s.288.

³¹ Toparlı, R. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü / R.Toparlı, H.Vural, R.Karaatlı. – Ankara: Türk Dil Kurumu. 2.Baskı. – 2007. – s.313.

³² Kaşgarlı, M. Divanü Lüğat-it-Türk” Tercümesi: [4 cildə] / tərc. ed. və nəşrə haz. B.Atalay. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – c. 4. – 1986, – s.751.

³³ Erdal, M. Old Turkic World Formation [in 2 volumes] / M.Erdal. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, – vol 1. – 1991. – p.91.

³⁴ Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti / elmi red. M.Nağısoylu. – Bakı: Elm, 7-ci nəşr, – 2021. – s.211.

³⁵ Türkçe sözlük // Hzl.: Ş.H.Akalın ve başk. – Ankara: Türk Dil Kurumu, – 10. Baskı. – 2009. – s.122.

³⁶ Русско-узбекский словарь / под редакцией Р. Абдурахманова. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словар, – 1954. – с. 570.

Omonimlər leksik-semantik və leksik-qrammatik omonimlər şəklində qruplaşdırılaraq tədqiq edilmişdir: Məsələn, *ayaq* sözü abidədə həm “bədən üzvü”, həm də “qədəh” semantikasında işlənir və ya *bən* sözü həm “dəridə olan kiçik tünd rəngli ləkə və ya qabartı”, həm də 1-ci şəxsin təki “mən” mənasında istifadə edilir və s.

“Cəmşid və Xurşid”in dilində bədii təsvirə rəngarəng çalarlar əlavə etmək, ifadənin emosionallığını qüvvətləndirərək mənaya dərinlik və zənginlik qatmaq üçün antonimlərdən ustalıqla istifadə edilmişdir. Abidənin dilindəki antonimlərə nəzər saldığımız zaman antonimlərin də sinonim və omonimlər kimi həm milli mənşəli sözlər, həm də ərəb və fars dillərindən alınmış sözlərlə ifadə olunduğunu görürük. Əsərin dilindəki antonimlər mütləq və nisbi antonimlər şəklində qruplaşdırılaraq tədqiqata cəlb edilmişdir. a) Milli mənşəli adlardan ibarət mütləq antonimlər: *artuq* / *az*, *kiçi* / *ulu*, *yoxsul* / *bay*, *eyü* / *yavuz*; Ərəb və farsmənşəli adlardan ibarət mütləq antonimlər: *asan* / *müşkül*, *fıraq* / *vüslat*, *dost* / *düşmən*, *zülmət* / *nur* və s. Həm alınma, həm də milli sözlərdən ibarət mütləq antonimlər: *assı* / *ziyan*, *əvvəl* / *sonra*, *gicə* / *sabah*; b) Nisbi-mətni antonimlər. Əhmədi abidənin dilində mütləq antonimlərlə yanaşı, kontekst daxilində sözləri müxtəlif funksiyalarda işlədərək əks mənə ifadə edən nisbi antonimlər yaratmış, bu sayədə əsərə üslubi rəngarənglik qatmışdır: “*Gəhi dəryada iş itdün nihəngi* / *Gəhi səhrada yar itdün pələngi* [CX, 2861]; “*Haqq nicə kim qışı gidərüp nev-bahar idə*” [CX, 324].

Əhmədi əlamət, keyfiyyət, məkan, zaman, təbiət hadisələri, hal-vəziyyət kimi fərqli mənə növlərinə aid həm sadəcə türkmənşəli sözlərdən, həm də alınma və türkmənşəli sözlərdən ibarət təzadlar əmələ gətirərək kontrast yaratmış, bu sayədə əsərin poetik dilinin daha təsirli olmasını təmin etmişdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqat prosesində əldə edilmiş elmi müddəalar aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Oğuz türkcəsinin tarixi aspektdən tədqiqi istiqamətində böyük əhəmiyyət kəsb edən “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi XIV-XV əsrin dil xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bu əsər Oğuz türkcəsinin Anadolu

coğrafiyasında ədəbi dil kimi inkişaf etdiyi dövrdə yazılmış və türk dilində klassik ədəbiyyatın formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Türk dilinin həmin dövrdəki inkişaf prosesini öyrənmək üçün qiymətli və dəyərli məlumatlar təqdim edən bu abidə milli dilin məhsuludur.

2. Abidənin əlyazmasının tədqiqi göstərir ki, “Cəmşid və Xurşid”in günümüze qədər gəlib çatan tək əlyazmasında tarixi fonetik-orfoqrafik norma mühafizə edilmişdir. “Cəmşid və Xurşid” abidəsinin dilində bir çox sözlərdə gördüyümüz fonetik müvazilik o dövrün dialektlərində bir çox əvəzlənmələrin artıq mövcud olduğunu göstərir. XV əsr ədəbi dilində dilin bütün yaruslarında paralelizmin şahidi oluruq. Morfoloji xüsusiyyətlər və lüğət tərkibi ilə əlaqəli paralellərin meydana gəlməsi dilin inkişaf mərhələsindəki keçid prosesinin təzahürüdür.

3. Abidənin hərəkəli və səliqəli nəsx xətt ilə yazılması əlyazmanın səhih və düzgün oxunuşunu təmin edir. Bu da öz növbəsində əsərin lüğət tərkibinə daxil olan leksik vahidlərin fonetik quruluşunun dəqiq müəyyənəlməsinə təsir edir, eyni zamanda leksik-semantik tədqiqatın əhəmiyyətini artırır. Abidənin eyni dövrə aid digər türkdilli abidələrlə müqayisəsi qrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərdə bənzərlikləri ortaya qoyur. Eyni zamanda orta əsrlərə aid digər türkdilli abidələrin dili üçün xarakterik olan orfoqrafik-impla xüsusiyyətlərindəki sabitsizlik “Cəmşid və Xurşid” abidəsinin dili üçün də səciyyəvidir.

4. Abidənin türkmənşəli leksik tərkibinin əsas hissəsini təşkil edən Azərbaycan-türk sözlərini qədim dil faktları adlandırmaq mümkündür. Ümumişlək səciyyəyə malik olan bu leksik vahidlərin bir hissəsi heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan, bir hissəsi isə müəyyən fonetik dəyişikliklərlə müasir türk dillərində aktiv şəkildə işlənir.

5. Abidənin dilində işlənən arxaizmlərin zənginliyi və rəngarəngliyi göstərir ki, bir sıra qədim və müasir ədəbi dil baxımından arxaikləşmiş elementləri yazılı mənbələr əsasında öyrənmək önəmlidir. Ayırı-ayrı dövrlər üzrə bu sözlərin funksionallıq dərəcəsinin aydınlaşdırılması və onların dəyişmə istiqamətlərinin tədqiqi sözlərin

dialekt və şivələrdəki izlərini, həmçinin onların funksional cəhətlərini də ortaya qoyur. “Cəmşid və Xurşid”in dilində qeydə alınan arxaizmlərin işləklilik nisbəti semantik arxaizmlərlə müqayisədə leksik arxaizmlərin üstünlük təşkil etdiyini göstərir.

6. “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin lüğət tərkibində tarixi münasibətlər və əlaqələr zəminində türk dillərinə keçən ərəb və farsmənşəli kifayət qədər söz işlənmişdir. Abidənin dilində ərəb və farsmənşəli alınmaların çox işlənməsində əsərin janr və vəzninin, eyni zamanda tərcümə əsər olmasının böyük rolu vardır. Abidənin dilində işlənən alınma leksikanın bir hissəsi ümumxalq dilinə nüfuz etdiyi üçün bu gün də sadə xalq arasında asanlıqla başa düşülən, türk dilinin əsas lüğət fonduna daxil olaraq vətəndaşlıq hüququ qazanan sözlərdən ibarətdir.

7. Abidənin dilində həyatın bütün sahələrini əhatə edən sözlər işlənmişdir ki, bunlar müxtəlif tematik qruplarda təsnif edilmişdir. Bu leksik vahidlərin bir hissəsi (hərbi terminlər və silah adları, ictimai-siyasi quruluşla bağlı sözlər) köhnəlmiş sözlər sırasına daxil olaraq tarixizmlərə çevrilmiş, bir hissəsi isə bu gün də müasir türk dillərində işləkliyi müəhafizə etmişdir. Müxtəlif ad, əlamət və münasibətləri ifadə edən bu sözlər müasir türk dilləri ilə nominativ və semantik cəhətdən oxşarlıq göstərsə də, fonetik tərkib və semantik tutum baxımından fərqliliklər də ortaya çıxır.

8. Abidənin dilində təkrarlardan yayınmaq, hadisələri daha emosional, daha qüvvətli təsvir etmək üçün həm türk dilinin daxili imkanları hesabına, həm də alınma mənşəli sözlər hesabına zəngin leksik-semantik söz qrupları istifadə olunmuşdur. Bu leksik-semantik söz qrupları mənə yaxınlığına, ümumi mənə çalarlarının olmamasına və mənə qarşılaşdırılmasına görə sinonimlər, omonimlər, antonimlər şəklində qruplaşdırılaraq tədqiqata cəlb edilmişdir.

9. Yersiz təkrarların qarşısını almaqla yanaşı, fikrin ifadə gücünü daha da artıran sinonimlər həm dövrün ictimai-tarixi şəraiti ilə, həm də dil mühiti ilə əlaqədar olaraq türk, ərəb və farsmənşəli ad və hərəkət bildirən sözlər şəklində qruplaşdırılaraq tədqiq edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, ərəb və farsmənşəli sinonimlərin əksəriyyəti

milli sözlər qarşısında müqavimət göstərə bilməyərək arxaikləşmişdir.

10. Əsərin dilindəki omonimlər leksik-semantik və leksik-grammatik olmaqla iki qrupa ayrılaraq tədqiqata cəlb edilmiş, eyni zamanda poetik dilin ifadə gücünü artırmaq məqsədilə istifadə edilən omofonlar, omoformlar, omoqraflar vasitəsilə yaradılan bədii cinaslar müəyyən edilmişdir.

11. Əsərdəki antonimlər mütləq və nisbi olmaqla iki qrupa ayrılmış, eyni zamanda mənşəyinə görə də qruplaşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, abidənin dilindəki milli mənşəli antonimlər sinonimlərə nəzərən üstünlük təşkil edir, alınma mənşəli antonimlər isə “vətəndaşlıq hüququ” qazanaraq günümüzdə də fəal şəkildə işlənir.

12. “Cəmşid və Xurşid” abidəsinin Orxon-Yenisey abidələri kimi qədim, “Qutadgu-bilik”, “Divanü-lügət-it-türk”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Codex Cumanicus”, “Dastani Əhməd Harami” və s. kimi orta əsrlərə aid türkdilli abidələrin, həmçinin Nəsimi, Füzuli, Qövsi Təbrizi, Qazı Bürhanəddin kimi klassik şairlərin dilləri ilə qarşılaşdırılaraq müqayisəli şəkildə öyrənilməsi, türk dillərində tarixi dəyişikliklərə səbəb olan dildaxili və dilxarici amilləri müəyyənləşdirməyə, türk dillərinin inkişafı ilə bağlı leksik-semantik dəyişiklikləri aşkara çıxarmağa imkan verir. XV əsr oğuz türkcəsinin nümunəsi olan “Cəmşid və Xurşid” abidəsi türk dillərinin tarixi inkişafını, tarixi leksikasını araşdırmaq üçün olduqca qiymətli bir ədəbi mənbədir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. “Cəmşid və Xurşid” motivli farsdilli və türkdilli qaynaqlar // – Bakı: “Dilçilik araştırmaları”, – 2021. № 1, – s. 111-116.

2. Əhmədi və onun “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi: Quruluşu və nüsxələri // – Bakı: “Əlyazmalar yanmır”, – 2021. № 2, – s. 95-102.

3. Əhmədi və XV əsr oğuz abidəsi “Cəmşid və Xurşid” // Türk dillərinin və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri mövzusunda Beynəlxalq konfransın materialları, – Sumqayıt: – 20-

21 may, – 2021, – s. 381-385.

4. Ahmedî'nin "Cemşid ü Hurşid" Mesnevisinin Dilinde Kullanılan Somatik Terimler ve Somatik Deyimler // Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu, Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bildiri Özeti, – Denizli: – 24-27 Mayıs, – 2021, – s. 63.

5. Ahmedî'nin "Cemşid ü Hurşid" Mesnevisinin Dilinde Kullanılan Somatik Terimler ve Somatik Deyimler // Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu, Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, – Denizli: – 24-27 Mayıs, – 2021, – s. 471-478.

6. Ahmedî'nin "Cemşid ü Hurşid" Mesnevisi'nde Deyimler // –XVI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, – Ankara: – 26-27 Eylül: – 2021, – s.22-28.

7. Lexion of Turkic origin in "Jamshid and Khurshid" masnavi's language // – Toshkent: "Sharq Mash'alı", – 2022. № 2, – p. 53-62.

8. "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin dilindəki sinonimlərdə leksik paralellik // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2022. № 2, – s. 90-96.

9. "Cəmşid və Xurşid" abidəsinin tədqiqi tarixi // "IX Respublika elmi qaynaqlar" mövzusunda Respublika elmi konfransın materialları, – Bakı: – 28 sentyabr, – 2022, – p. 10-11.

10. Historical Development Stages of Anatolian Turkish // – Dedicated to the 100th Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev, – Bakı: – 28-29 April, – 2023, – p. 1670-1672.

11. Tajaddin Ahmadi - turkish poet of the middle age // Heydər Əliyev və Türk dünyası: ictimai, iqtisadi və mədəni əlaqələr mövzusunda Beynəlxalq konfransın materialları, – Sumqayıt: – 04-05 may, – 2023, № 3, – s. 455-456.

12. Türk dilinin Anadoluada ədəbi dil kimi təşəkkülü // "Heydər Əliyevin dil siyasəti və ana dilinin müasir problemləri" mövzusunda Respublika elmi konfransın materialları, – Bakı: – 12 iyul, – 2023, – s. 417-422.

13. “Cəmşid Və Xurşid” abidəsinin milli leksikasında fonetik əvəzlənmələr // – Naxçıvan: Axtarışlar, – 2023. Cild 17, № 2, – s. 56-63.

14. Əski Anadolu türkcəsinin formalaşma tarixi haqqında // – Bakı: Türkologiya məsələləri, – 2023. – s. 169-178.

15. XV əsr Oğuz abidəsi “Cəmşid və Xurşid”in dilində fitonimlər // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2023. № 2, – s. 55-60.

16. A Comparative Study of the Names of Animals And Birds With Turkic Languages Used in the Language of Ahmadi's Masnavi “Jamshid And Khurshid” // – Budapest: The scientific heritage, – 2024. № 141, – p. 31-36.

17. M.Kaşğarının “Divan”ında və Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində ortaq işlənən bitki adları // Mahmud Kaşğari Divanü Lügət-İt-Türk – 950 Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 2024, – s. 150-155.

18. Study of Turkic-Origin Archaic Lexical Units In The Lexicon Of The “Jamshid And Khurshid” Monument // – Oslo: Norwegian Journal of development of the International Science, – 2024. № 147, – p. 59-64.

19. Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində zoonimik leksika // – Bakı: “Dilçilik araşdırmaları”, – 2024. № 2, – s. 102-111.

20. Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin dilindəki türkmənşəli arxaizmlərin müqayisəli təhlili // – Bakı: Qərbi Kaspi Universiteti Elmi Xəbərlər (Humanitar elmlər sesiyesi), – 2024. № 3, – s. 56-63.

21. Mahmud Kaşğarının “Divanü-Lügət-it Türk” əsəri və Tacəddin İbrahim Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” mətnləri // – Bakı: Əlyazmalar yanmır, – 2024. № 2, – s. 171-177.

22. Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində onomastik vahidlərin işlənmə mövqeyi // – Bakı: Gənc tədqiqatçılar, – 2025. Cild 11, № 1, – s.17-26.

23. Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində omonimlərin semantik funksiyaları // – Naxçıvan: Axtarışlar, – 2025.

№ 1, – s.110-116.

24. The Role of Loanwords in the Turkish Language in the 15th Century: a Study of Tajaddin Ahmadi's Jamshid and Khurshid Masnavi // – München: Zeitschrift für die Welt der Türken, – 2025. Vol.17, № 1, – s. 45-58.

25. A Comparative Study of Archaic Words Expressing Actions in Ahmedî's "Jamshid and Khurshid" Masnavi // International Scientific and Practical Conference "Science. Education. Culture", dedicated to the 34th anniversary of Comrat State University (USC), – Komrat: – 11 February, – 2025. Vol 3. – s. 128-132.

Dissertasiyanın müdafiəsi 03 iyun 2025-ci il tarixində saat 13:00 -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 Aprel 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.04.2025
Kağız formatı: 60x84 16/1
Həcm: 37 826
Tiraj: 100